

SOSYO-KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA ALEVİLİK *

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN**

Türk kültür, edebiyat ve sosyal hayatında Alevî/Bektâşî düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Bu anlayış Türk inanç, adet, gelenek ve göreneklerini öğretilerinin içine almış zaman içinde yayılarak kitleleri etkilemiş, mensupları sosyal bir grup meydana getirmiş, sonuçta kendine özgü bir hayat tarzı, bir inanç ve bir felsefe oluşturmuştur.

Alevîlik/Bektâşîlik anlayışı zengin bir kültür yumağıdır. Bu kültür birikimi içinde sosyolojiden felsefeye, edebiyattan folklorla kadar bir çok bilim için materyaller bulunmaktadır.

Alevî/Bektâşî düşüncesinin temelini hoşgörü oluşturmaktadır. Bu hoşgörülü bakıştan dolayı bir çok farklı anlayışı da içine almıştır. Zaman içinde Anadolu'da bulunan farklı isimlerle varlığını sürdüren Kalenderî, Haydarî vb. anlayış içindeki sûfler Alevîliğin içine girmişlerdir. Bugün de Anadolu'da yaşayan kendilerini "Alevî, Bektâşî, Tahtacı, Kızılbaş, Çepnî vb. isimlerle vasıflandıran topluluklarının inanç ve genel değerler açısından birbirlerine çok benzemektedirler. Bütün bu topluluklar pîr olarak Hacı Bektâş Veli'yi kabul etmektedirler. Fakat bu topluluklar ülkenin ve kendilerinin içinde bulunduğu sosyal şartlar sonucu kendine göre bir anlayış gerçekleştirmiş, zamanla gruplar arasında farklı düşünce, görüş ve uygulamalar yaygınlaşmıştır.

Aleviler etnik inanç ve kültürel değerler açısından homojen bir grup değildirler. Türkiye dışındaki coğrafyayı ayrı tutsak bile Anadolu Aleviliği içindeki etnik farklılıklar ayrıca değişik ocaklara bağlı olma, sözlü kültürle geleneğin aktarılması vb. sebepler bölgesel bakış açılarında ve uygulamalarda çeşitliliğe yol açmıştır. Anadolu Aleviliğini kendi içinde Türkmen, Kürt ve Arap Aleviler olarak üç kısma ayırabiliriz. Bunlar içinde çoğunluğu Türkmen Alevileri oluşturmaktadır. Anadolu Aleviliği ile kastedilen de Türkmen Alevilerdir. Bütün bunların oluşmasında en büyük etken bu anlayışın sözlü kültür ile nesillerden nesillere aktarılması yazılı kaynaklarının yeterince yaygın olmamasıdır.

* Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik –Abant Platformu'nda bildiri olarak sunulmuştur. İstanbul 2007.

** Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Anadolu bir kültürler beşiği, doğu ile batı arasında önemli bir köprüdür. Tarih boyunca da coğrafi konumu dolayısıyla ilgi odağı olmuş bir çok kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bugün Aleviliği doğru anlamak ve tanımlamak için Orta Asya'dan Anadolu'ya süren uzun Türk göçleri dolayısıyla etkilenmeleri ve mevcut kültürlerle ve dini akımlarla olan ilişkileri göz önünde bulundurarak yine aynı coğrafyada etkisini sürdüren Arap ve İran kaynaklı düşünceleri dikkate almak gerekir.

Türk milleti yapısında bulunun yiğitlik/alplik gereği Hz. Ali'ye karşı farklı bir sevgi beslemiştir. Türk toplulukları arasında Hz. Ali'nin kahramanlıkları destanlaştırılarak anlatılmış, bu sevgiden edebi türler oluşmuş ve bu muhabbet nesillerden nesillere aktarılagelmiştir. Kuran'da peygamberin ehl-i beytine karşı sevgi istemesinin emredilişi buna karşılık Hz. Muhammed'in *Nimetleriyle sizi beslediği için Allah'ı sevin, beni de Allah sevgisi için sevin, ehl-i beytimi de benim sevgim için sevin* şeklindeki hadisiyle başta Hz. Ali olmak üzere ehl-i beyte karşı duyulan sevgi kutsallık kazanmıştır. Öğretilerini bu sevgiye dayandıran Alevîlik / Bektâşîlik anlayışının piri Hacı Bektaş Veli Anadolu'da bir takım sosyal ve siyasi karışıklıkların hüküm sürdüğü bir dönemde ortaya çıkarak halkın dini duygu ve heyecanına hitap ederek söz ve nasihatlarıyla ümit ve hoşgörüyü merkeze almış kitlelerin gönüllerinde yer edinmiştir.

Bu anlayışın en yaygın şekilde işlendiği edebi ürün şiiirdir. Alevî/Bektâşî toplulukları arasında okunan nefeslerle ilâhi bir boyut kazanan bu şiirler günümüze kadar soluşunu devam ettirerek gelmiştir. Bu düşüncenin diğer anlayışlara göre daha fazla yayılması ve zamanımıza kadar taşınmasında en önemli etkenlerden birisi de bu anlayışın güçlü ve zengin edebiyatıdır. Bu anlayışa mensup şairlerimiz Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ellerinde sazlarıyla bu düşüncenin zengin örneklerini dile getirmişlerdir. Alevî/Bektâşî inancının da ana kaynağı durumunda olan zengin muhtevalı bu şiir, Türk Halk Şiiri içinde Türk Tasavvuf Edebiyatı ve Türk Aşık Edebiyatı'nın özelliklerinin başarılı bir şekilde yoğrulduğu anlayışı ve özellikleri bakımından önemli ve kendine özgü bir şiir konumundadır.

Bu inancın sözlü kültürle aktarılması ilk Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'den beri süregelen bir yoldur. Yine sözlü kültürle gelişen sonradan yazılı hale gelen velâyetnameler erkana dair risaleler Buyruk ve Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu ifade edilen eserler dışında gerek bu anlayışın tarihi geçmişi gerekse Hacı Bektaş Velî hakkında yeteri kadar kesin bilgilere ve kaynaklara sahip değiliz. Sözel bir kültürle günümüze taşınan Alevilik bu özelliğinden dolayı yeteri kadar yazılı kaynaklara sahip değildir. Bu anlayış konusunda bize bilgi verebilecek en zengin kaynak asırlarca bu düşünceye mensup halk şairlerince ses-

lendirilen Alevî/Bektâşî şiiirleridir. Çoğunlukla saz eşliğinde tarikâtin âdâb ve erkânına ait kavramların işlendiği bu şiiirler Alevilik anlayışını kitlelere ulaştırmada aktif rol oynamışlardır. Halkın yüzyıllar boyunca sözlü kültürle aşına oldukları bu şiiirler onlara hep yakın olmuştur. Bu düşünceye mensup şairler yüzyıllar boyunca yazdıkları deyiş/deme ve nefeslerle bu anlayışı hep canlı tutmasını bilmişlerdir.

Alevilik ve İslam

Alevîlik tarihi süreç içerisinde sosyo-kültürel ve siyasi açılardan ülkemizde her zaman gündeme gelerek hassasiyetini koruyan bir anlayıştır. Son yıllarda küreselleşen dünya ölçeğinde özgürlüklerin yeniden tanımlanması kişilerin inanç ve düşüncelerine saygı bağlamındaki gelişmeler ve herkesin kendini ait hissettiği kimliğiyle varolmasına imkan sağlanması sebebiyle son zamanlarda Alevilik geçtiğimiz yıllara oranla daha çok konuşulmuş daha çok tartışılmıştır. Tartışmaları tetikleyen iki temel görüş öne çıkmıştır. Bunlardan ilki Aleviliğin İslam dışında olduğuna dair uçuk iddia diğeri ise Avrupa Birliği ilerleme raporu ile gündeme gelen Alevilerin azınlık olarak yorumlanması durumudur.

Aleviliği İslam dışı olarak ifade eden anlayış hiçbir bilimsel temele dayanmamaktadır. Kendilerini daima İslam'ın içinde gören Aleviler, cem ayinlerinde Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali aşkını en samimi söyleyişleriyle dile getirirler. Ayrıca Alevi anlayışının en yaygın şekilde işlendiği edebi ürün olan şiiirler -ki bunlar Alevi-Bektâşî topluluklarınca dilden dile okunmuş, ilâhî bir boyut kazanıp günümüze kadar soluğunu devam ettirerek gelmiştir- aynı samimi aşkla doludur. Alevi/Bektâşî inancının da ana kaynağı durumunda olan bu şiiirler bu anlayışa mensup şairlerimizce Anadolu'nun çeşitli yörelerinde saz eşliğinde gönüllere nefes vermiştir.

Elbette Alevilik anlayışı içerisinde tarihi sürece bağlı olarak bir çok kültürden etkilenmiş olmanın izleri vardır. Orta Asya'daki en eski Türk inançlarından Horasan Melamiliğine, Kalenderilikten ve Hurufiliğe bir çok anlayış Alevilik içinde yer almıştır. Ama aslolan ve Aleviliğe temel teşkil eden ana unsur İslam inancıdır.

Bugün Alevilik içinde önemli bir konuma sahip olan inanç önderleri Alevi dedeleri de bunu ısrarla dile getirmekte ve Aleviliği İslam'ın içinde kabul ettiklerini açıkça ifade etmektedirler. Bu bakış tarihi süreç içerisinde de hiç değişmemiş İslam üst kimliği içinde varlıklarını sürdüren ve kendilerini ifade eden Aleviler farklı bir din iddiasında bulunmamışlardır. Dahası Alevi Bektaşî kültürünün uluları özellikle Balkanlarda İslam'ın

yayılmasında öncülük yapmışlardır. Son zamanlarda yapılan anketlerde Alevi halkımızın çok ciddi bir çoğunluğunun da aynı kanaate sahip olduğunu görmekteyiz.

Alevi-Bektâşî anlayışının en yaygın şekilde işlendiği edebi ürün şiiirdir. Bektâşî tekkelerinde okunan nefeslerle ilâhî bir boyut kazanan bu şiiirler günümüze kadar soluğunu devam ettirerek gelmiştir. Bu anlayışa mensup şairlerimiz Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ellerinde sazlarıyla bu düşüncenin zengin örneklerini dile getirmişlerdir. Bektâşî inancının da ana kaynağı durumunda olan bu şiiirler aynı zamanda Türk Halk şiiirinin en önemli ve zengin bölümünü oluşturmaktadır.

Alevî/Bektâşî şiiiri; en eski Türk şiiiri örnekleriyle temelini oluşturan ozanların dilinde kopuzun ahengiyle terennüm edilen sonraları Ahmed Yesevî'nin tasavvûfî anlayışından etkilenen Hacı Bektaş Velî ile pîrini bulan ve bağımsız bir anlayışa dönüşen, zaman içinde Türk toplumunun renkli sosyal hayatının zenginliği içinde Alevî, Bektâşî, Hurûfî, Kalenderî, Kızılbaş, Tahtâcı, Bâtınî vb. heterodoks mezhep ve tarîkâtlar içinden çıkmış şairlerin çoğunlukla nefes, ilâhî, deme, deyiş, taşlama ağıt, gibi Türklerin milli nazım şekli olan koşma tarzında meydana getirdikleri edebi verimlerden oluşmaktadır.

Tekke Edebiyatı'nın en dikkate şayan kısmı olan Bektâşî Edebiyatı diğer tarîkât edebiyatlarından sonra Âşık Edebiyatını vücuda getirmiştir. Bugünkü Âşık Edebiyatında Bektâşî fikri ve temayülleri ağır basmaktadır. Âşıkların bir kısmının Halvetî, Kâdirî, Mevlevî olmalarına rağmen hepsinde Bektâşî ruh ve edası hakimdir. Âşıkların büyük bir kısmının Bektâşî olan yeniçeriler arasında yetişmeleri de bu hususta çok manidârdır.¹

Alevi-Bektâşî Edebiyatı içinden yetişen şairlerimiz yazdıkları şiiirleriyle Türk halkının coşkusunu ve heyecanını başarılı bir şekilde dile getirerek inanlarını şiiire dökmüşlerdir. Halkın duygularına en yalın bir şekilde tercüman olan bu şairler toplumun yaşadığı sosyal hadiseleri de şiiirlerinde işleyerek yazdıkları taşlama tarzı şiiirlerle tepkilerini nükteli bir şekilde dile getirmişlerdir.

Alevi-Bektâşî şiiiri, Türk toplumunun haksızlıklara karşı başkaldırısının şiiiri olarak da kendini göstermiştir. Uzun Türk tarihi içersinde zaman zaman halka adaletli davranmayan başarısız yöneticileri eleştiren bu şairler mazlum Türk halkının sesi olmuştur.

Halkın sevincini dile getiren Bektâşî şiiiri aynı zamanda halkın acılarını da şiiirleştirerek Türk'ün ağıtını yakmıştır. Alevîler kendilerine özgü hoşgörü anlayışını da şiiirlerinde işlemişler, insanın özüne dikkat çekerek görüşlerini şiiirlerde ifade etmişlerdir.

¹ Umay GÜNAY: Âşık Tarzı Şiiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara 1986, s. 12.

Alevi-Bektâşî şiirinin milli vezin ve milli şekiller altında yazılan asıl kıymetli orijinal parçaları nefes adıyla tanınmıştır ki tekkelerde belli bestelerle okunmaya mahsustur; başka tarîkâtlardaki ilâhîler, nutuklar ve Yesevî'lerdeki hikmetler gibi. Ayrıca bundan başka da Hz. Ali'ye ve sâir âl-i Resûle ait medhiyeler, mersiyeler, destanlar ve devriyeler vardır ki, hep hece vezni ile yazılırlar.²

15. Asırdan itibaren kuvvetli şahsiyetlerini yetiştiren Bektâşîlik; Ahîlik, Abdâllık, Hurûfluk, Kızılbaşlık, Kalenderîlik, ve Haydârîlikten unsurlar alıp bir halita-fikir meydana getirdi. Bu fikir halitasını terennüm eden şairler aşk ve muhabbete dair duygu ve düşünceleri sade, halkın anlayabileceği bir dille ve umumiyetle hece vezni ile terennüm ettiler.³

Bektâşî şiirlerinde bu inanca ait düşünceler, tarikâta ait özel kavramlarla bu anlayışın âdâb ve erkânı geniş bir şekilde işlenir. Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisi ile bu anlayışın büyükleri, Bektâşî şairlerince sıkça işlenen temalar arasındadır. Şairler söyleyişlerini tabiat güzellikleriyle süslemişler ve insan ve hayat sevgisini başarılı bir şekilde işlemişlerdir. Özellikle Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'de görülen tasavvûfî anlayışı düzenleyen Dört Kapı (şeriât, tarîkât, mârifet, hakîkât) ve bunların içinde yer alan onar bölümden oluşan Kırk Makam şiirlerde sıkça işlenmiştir. Türk halkının yiğitlik destanını anlatan Bektâşî deyişleri, ilâhî ve dünyevi aşkı işlediği şiirlerde lirizmin doruklarına ulaşmıştır. Hüzünleri ve sevinçleri, hayat felsefesi, zevki ve muhabbetiyle Bektâşî şairleri Türk Halk Edebiyatının en renkli ve zengin şiir mozayigini oluşturmaktadır.

Bu düşüncede resim sanatı da kendine mahsus bir gelişme göstermiştir. On İki İmam, Hz. Ali ve ehlibeyt'i, Hacı Bektaş Velî'yi, diğer büyük Bektâşî evliyasını ve kerametlerini anlatan bu halk tipi resimlerde ilkel karakterine rağmen özel bir üslûp derhal göze çarpar. Buna ilaveten muhakkak ki Hurûfliğin etkisiyle yazı ile resim yapma sanatı gerçekten önemli bir gelişme göstermiş, çoğu Hz. Ali'yi konu edinen çok orijinal yazı, resim örnekleri meydana getirilmiştir.⁴ Bu halk resmi örneklerinden bazıları Hz. Ali'nin Devesi, Amentü Gemisi, Ah mine'l-Aşk'tır.⁵

² M. Fuat KÖPRÜLÜ: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1984 , s. 350.

³ Şükrü ELÇİN: *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1986, s. 9.

⁴ Ahmet Yaşar OCAK: *İslâm Ansiklopedisi*, Bektâşîlik maddesi, C. 5, s. 378.

⁵ İsmail ÖZTÜRK: *Türkiye'de Alevîliğin Geleneksel Türk El Sanatlarına Etkisi ve Alevî/Bektâşî Sanatına İlişkin Bazı Örnekler*, Alevîler, C. 2, Hamburg 2000, s. 251.

Alevi-Bektaşî Hoşgörüsü

Alevî inancında hoşgörü yalnız kendi din ve tarikat mensuplarıyla sınırlı değildir. Başka dinden kişilere de aynı hoşgörüyle bakılmıştır. Hacı Bektaş Veli, yörede bulunan Hristiyan'larla da güzel bir diyalog kurarak onların gönüllerine girmesini bilmiştir. Hristiyanlar ona büyük bir saygı duymuşlardır.

Nefsini bilmek, benlikten geçmek, alçak gönüllü ve kanaatkar olmak, iftira, kıskançlık, kibir, hased, kin, dedikodu gibi huylardan uzak olmak, doğruluk, iyilik, yardımcı olmak, sıkıntıya tahammül ve sabır göstermek Bektaşî ahlakının başlıca noktalarıdır. Bektaşîler can yakmayı sevmediklerinden avcılık yapmazlar.⁶

Bektaşîlik sevgi ve barış üzerine kurulmuştur. Bu anlayış inanç ve düşünce ayrılığı gözetmeden bütün insanlığı sevgi ile kucaklar. Dünya insanını bir ve kardeş bilir. Hacı Bektaş öğretisinde arslan ile geyik birarada işlenerek, güvercin görünümünde ortaya çıkmış; barış dostluk ve maddî temeller üzerine oturtulmuş bir sevgi anlayışıyla yapılandırılmıştır. Hacı Bektaş Veli Anadolu'da bir gönül eri olarak çalışmıştır.⁷

Hacı Bektaş Veli *Fevâid* adlı eserinde “Eğer daima Cennet'te olmayı istersen herkesle dost ol ve kimseye karşı kin tutma. Merhem ve mum gibi ol, diken olma.”⁸ sözlerini söyler.

Bektaşîlikte sevgi Bektaşîliğin temel kaynaklarında bir âdâb ve erkân olarak yer alır, şiirlerde bu kavramla ilgili söyleyişlere sıkça rastlanır.

Bektaşîliğin temelini sevgi (muhabbet) oluşturur. Sevgiden yerin göğün direği olarak bahsedilir. Sevgi şiirlerde sıkça işlenmiştir:

Yok ise kalbinde muhabbet sevgi
Yıkıktır kalbinde Allah'ın evi
Özünden haberi olmayan devi
Salıver yabana yorulsun gitsin

Kul Budalâ⁹

Hoşgörü de Alevî-Bektaşî erkanının en önemli ahlak ve âdâb kurallarından biridir. Bu kural Alevî-Bektaşîlik'le özdeşleşmiş ve (öğretinin) genel niteliği durumuna dönüşmüştür.¹⁰

Hacım Sultan Velayetnamesi'nde “Hak Sübhâne Teâlâ, âdemin göğsünü hoşgörü nuru ile bezedi” denilerek bu duygu, ilahî hikmetle izah edilmektedir. Yine Bektaşî prensibinde

⁶ Bedri NOYAN: Bektâşîlik Alevîlik Nedir, Ankara 1987, s.83.

⁷ Baki ÖZ: Bektâşîlik Nedir, İstanbul 1997, s.431.

⁸ Hacı Bektaş Veli: *Fevâid* (haz. Mehmet YAMAN), s.15,16.

⁹ İsmet Zeki EYUBOĞLU: Alevî Bektâşî Edebiyatı, İstanbul 1992, s.217.

¹⁰ Baki ÖZ: a.g.e., s.426-427.

“Kimsenin ayıbını görmeyen cana aşk olsun , ayıpları örtücü ol” ifadeleri hoşgörü anlayışını yansıtan ifadelerdir. Ayrıca “İncinsen de incitme , hiç bir insanı ve milleti ayıplamayınız”, “Her ne ararsan kendinde ara” prensipleri de aynı anlayışı aksettirmektedir.

Bektaşî şairlerinden Kaygusuz Abdâl da hoşgörmenin Allah’a ait bir özellik olduğunu şiirinde şöyle ifade eder:

“Tanrı bilür halini her bendenün
Ayıbını vurmaz yüzüne kimsenün”

Alevi-Bektaşî ahlakının ve yaşam felsefesinin tam merkezine yerleşen eline, beline, diline sahip olma kuralı Alevîliğin-Bektaşîliğin edebini oluşturur. Alevîliğin-Bektaşîliğin ahlakı ve ahlak felsefesi tümüyle bu kural üzerine oturtulmuştur. Bu kural giderek Alevi-Bektaşî toplumlarının yaşam felsefesine dönüşmüştür. Senin olmayanı alma, sahiplenme, namuslu ol, beline sahip çık (harama uçkur çözme), başkasının ırz ve namusuna göz dikme, yalan söyleme, görmediğine tanıklık yapma ve kırıcı söz söyleme, gibi davranışları zorunlu kılar. Bu kurala daha sonraları “işine, aşına, eşine sahip ol” üçlemesi de eklenmiştir. Bu da aynı mantığa dayanır. İşini bilen işinde dürüstçe çalışan, üreten, çocuğuna helal kazanç yediren ve namusunu bilen gözetken koruyan ve herkesin namusuna saygı duyarak yaşayan bir insan ve toplum modeli oluşturmak amaçlanır.¹¹

Bütün bu hususiyetleri üzerinde taşıyan Bektâşî, Allah, Hz.Muhammed ve Hz.Ali sevgisi, teslimiyet anlayışı, eline, beline ,diline sahip oluşu ve hoşgörüsü ile bütün nesnelere için bir emniyet telkin eder. O toprak olacak kadar yumuşak, kendini bilen, kanaat ehli ve edep abidesidir.¹²

Alevi erkânınca kutsal kabul edilen “üç sünnet yedi farz” adlı bir takım kurallar vardır. Üç sünnetten ikincisi “kalbinden adaveti gidermektir. Kimseye kin ve kibir beslememek, kıskançlık etmemek ve hırsına uyup Şeytan’a gönül vermemektir.” Üçüncü sünnet ise “Sözü Hakk’ın kudreti ola, kimseyle kavga etmeye, kimseye düşmanlık yapmaya”¹³ şeklindedir.

Bektaşî erkânâmesi’nde geçen şu ifadeler Bektâşî’nin hassasiyetini özetlemektedir: “Cenk cidal ehli olma, küçüğe izzet et, büyüğe hizmet, ölüye hürmet eyle. Bir kimsenin kusurunu görme, görürsen ört, iyilik eyle, örtemesen eksik eyle dilin ile kalbin ile ört...Su gibi pâk ol, her dem alçağa ak. Eline, beline, diline pâk ol.”¹⁴

¹¹ Baki ÖZ:a.g.e.,s.428

¹² Hüseyin ÖZCAN: Bektâşî Âdâb ve Erkânı, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Danışman: Abdurrahman GÜZEL

¹³ Adil Ali ATALAY: İmam Cafer Sadık Buyruğu, İstanbul 1996, s. 160.

¹⁴ Sırrı Rıfâi ALEVÎ, Şeyh Ahmed BEDREDDİN : Bektâşî Tarikatına Ait Usul Âdâb Âyinler Mecmuası H. 1284 (1867) Süleymaniye Kütüphanesi, Nu:1243,s.6a.

Bektaşi talibi, Ayin-i cem'de mürşidinin önüne diz çökmüş ve eteğine yapışmış niyaz durumunda şu telkini alır: "...Mürşidini pîrin varisi ve gerçek baban, rehberini gerçek anan bil. Yalan söyleme, haram yeme, gıybet etme, şehvetperest olma, eline, beline, diline sahip ol, kibir ve kin tutma, kimseye haset etme, garaz, buğz, inat etme, gördüğünü ört, görmediğini söyleme, elinle koymadığın şeye yapışma, elinin ermediği yere el uzatma, sözünün geçmediği yere söz söyleme, ibretle bak, hilm (yumuşaklık) ile söyle, küçüğe izzet, büyüğe hürmet ve hizmet eyle, ikrarını saf eyle, Hakk'ı kendi özünde mevcut bil, erenlerin esrarına âgâh ol...Özünü bu yolda böylece sabit kadem eyle..."¹⁵

Bektaşilik eğitimle, iyiliği kötülüğe egemen kılmak için uğraşır. Kötülüğün zihinden çıkarılması iş edinilir. İnsanın nefsi ile savaşı bu nedenle vardır. Alevi-Bektaşi için nefis ile savaş en büyük savaştır...Birey, iyi insan yapılmaya çalışılır. Bu da insanın bütün kötülüklerden bağının koparılması ile kötü olan etkenlerden uzak tutulmasıyla kötü olan davranış ve eylemlerden arınmasıyla olanaklıdır. Bu iş bitmez tükenmez bir eğitim gerektirmektedir.¹⁶

Bütün sıkıntılara katlanan Bektâşî'nin kaygısı kimseyi incitmemektir. Bektaşi ahlakının temelinde insana saygı yatar. İnsanı incitmeme, insanı hoş tutma Bektaşilikte omurga kabullerden biri olduğu içindir ki Bektaşilere "zümre-i nâzenin" yani çok ince hassas insanlar topluluğu denmiştir. Hatta onlar bu nâzenin tavırlarını bütün canlılara karşı işler halde tutabilmişlerdir. Temel prensip şudur: "Can taşıyan mahluku icitme."¹⁷

Alevi-Bektaşi düşüncesinde insana olan saygı esasen Allah'ın yaratıklarının en şerefli olan ilahi emanet taşıyıcısı ve onun halifesi olması sebebiyle insanın hak ettiği ve etmesi gerekli bir ahlaki davranıştır.¹⁸

Şiirlerde kimseyi incitmeme konusundaki hassasiyet sıkça dile getirilir, karşıdaki kişi düşman bile olsa aynı ahlakın taşınması gerektiği ifade edilerek bunun Hz.Ali'nin uyguladığı hatırlatılır:

Ver bana Eyüb sabrını
Musallat et Firavun'u
Çekeyim çümle kahrını
Bu aciz gedâ kulundan
Tek bir gönül incinmesin

¹⁵ Bedri NOYAN:Bektaşi ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük), *I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1976.

¹⁶ Baki ÖZ:a.g.e.,s.440-441.

¹⁷ Yaşar Nuri ÖZTÜRK: Tarihi Boyunca Bektâşilik ,İstanbul 1995, s.22.

¹⁸ Ethem Ruhi FİGLALI: Türkiye'de Alevilik Bektâşilik, Ankara 1991, s.377.

Âbdâl Ziyâ¹⁹

İncitme sakın ademi ger düşman olsa
Şefkâtli görün aleme bu şan-ı Ali'dir
Rif'at²⁰

Bektaşî şairlerinden Genç Abdal ve Azbî ise kusurları görmeyip ayıpları örtücü olma prensibini şiirleştirerek, Bektâşîlerin kimseyi ayıplamaması gerektiğini “gördüğünü ört, görmediğini söyleme” sözüyle özdeyiş haline getirmiştir: Din, dil, ırk farkı gözetmeden bütün insanları bir olarak kabul eden ve kaynaştıracak olan sevgi ve hoşgörüdür. Bugün kültürlerin geldiği son nokta insana, *insan* olarak değer verilmesi, saygı duyulması gerçeğidir. Aynı hakikati Türk tarihinde Mevlânâ, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre bir ilke olarak yüzyıllar önce benimsemişler ve çevrelerine bu anlayışı yansıtmışlardır.

Bektaşîliğin pîri olan Hacı Bektaş Veli, “Her ne ararsan kendinde ara, Gönül ek gönül biçesin, Düşmanınızın dahi insan olduğunu unutmayın, İncinsen de incitme, Kendine ağır geleni kimseye tatbik etme sözleriyle engin hoşgörüsünü vecizeleştirerek sevgi ve hoşgörüyü Bektaşîliğin temel prensibi haline getirmiş “Bir olalım,iri olalım,diri olalım” ifadeleriyle halkı birlik ve beraberlik içinde yaşamaya davet etmiştir.

Alevilikte Kadına Bakış

Bir toplumun kadına bakışı o toplumun medeniliği hakkında bir fikir vermektedir. Gerek Dünya’da gerekse Türkiye’de kadına verilen haklar gelişmişliğin bir ölçütü olarak algılanmaktadır. Topumlarda kadına bakış, o toplumun tarihinde yaşadığı sosyal hadiselerin etkisiyle oluşmakta, din vb. olguların da katkısıyla olumlu ya da olumsuz bir süreç yaşamaktadır.

Ülkemizin değişik bölgelerinde kadına bakışta farklılıklar gözlenmektedir. İslamiyet öncesi dönemde eski Türklerde kadının yeri ile günümüz Türkiye’sinde kadına bakış, farklılıklar göstermektedir. Tarihi süreç içerisinde anlayış ve ritüellerindeki uygulamalara bakıldığında Alevi kültürüne mensup toplulukların kadın algılaması ile eski Türkler arasındaki kadına bakışta bazı paralellikler görülmektedir.

Türk kültürünün en temel özelliklerini korumuş olan Aleviler ve Bektaşîler kadına ayrı bir değer vermişlerdir. Onlar herkese can gözüyle bakmıştır. Kadın erkek ayırmamışlardır.Alevi Bektaşî inancında kadın erkek ayrımı yapılmaz, böyle bir ayrımın

¹⁹ Hayrunnisa Efe: “Ziya Baba’nın Hayatı”, Hacı Bektaş Veli Dergisi,2,Ağustos 1997,s.34.

²⁰ İsmail ÖZMEN: Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Ankara 1995, C.5,s.601.

yapılması kınanır. Aksine kadın her alanda yüceltilir. Onlar cinsiyet ayrımı yapmaz, insana sırf insan olduğu için değer verirler. Alevi - Bektaşî düşüncesinde insanlar bir can olarak sosyal hayatın her alanında erkek kadın olmasına bakılmadan eşit haklara sahiptir.

Cem töreninde Dede, bir erkeğin bir kadını; bir kadının da bir erkeği cinsiyeti ile değil, can olarak görmesini ister. Alevî anlayışında yaratılış olarak herkes eşittir. Kadın erkek hepside candır.

Alevîler'de farklılık arz etmekte olup inancın kendisinde, cemaatin bireyleri cinsiyetine göre değil, onların niteliklerine göre değerlendirilip, dinî hiyerarşi içindeki statüsü buna göre belirlenmektedir. Ömer Lütfî Barkan'ın yayımladığı belgelerde bu konuda, posta oturan altı kadından bahsedilmektedir.

Alevîler arasında, Hz.Ali gibi tek eşlilik esastır. Çok sınırlı sayıda da olsa çocuğun olmaması durumunda çift evli örnekler de vardır. Bu evliklerin tamamında ya ağır koşullardaki kadınların hastalığı ya da uzun süre çocuğunun olmaması temel nedendir. Bu uygulamalarda bile, kadının razılığı mutlaka şarttır. Böyle bir durumda bile evlenen düşkün, olur. Fakat diğerine göre bu durum biraz daha anlayışla karşılanmaktadır. Bu anlayış hiçbir zaman hoşgörü boyutunda olmayıp, bir anlamda zorunlu kabullenıştır. Ama kesinlikle, Alevîler arasında asıl olan Hz. Ali gibi tek eşliliktir. Erkeğin istediği zaman kadını boşaması mümkün değildir.²¹

Bütün bunlarla birlikte tarihi süreç içerisinde uygulamalarda arzu edilen eşitliğin olmadığını söyleyebiliriz. Bu eşitsizlikten doğan rahatsızlığın Alevî kadın şairlerinin şiirlerine yansıdığını görmekteyiz.

Bizi de halk eden Sübhan değil mi
Arslanın dişisi arslan değil mi
Söyleyin makbul-u Rahman değil mi
Ümmügülsüm, Zeynep, Leylamız vardır
Naciye²²

Hünkâr Pir Hacı Bektaş Veli, gönülle hem insana hem de Hakk'a ulaşılacağını; kadın, erkek, ırk, din, mezhep (içtihat) ayrımı olmadan, insanın merkez (çekirdek) olduğunu

²¹ İbrahim BAHADIR: Alevî Bektaşî İncancına Göre Kadın,Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.32, Kış 2004.

²² İsmail Özmen: a.g.e, C. V, s.581.

söylemiştir. Hünkâr Pir Hacı Bektaş Veli felsefesi yaratılmışların içinde sadece insanda var olan akıl, izan ve hoşgörüyü özdeşleşerek tüm dünyaya yayılmıştır.

Sonuç

Bugün azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Alevilerin tarihi ve kültürel geçmişi ciddiye alınması gereken ve bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur. Meseleye sadece bugünden veya tarihin başlangıcından bakmanın yeterli olmadığı açıktır. Başlangıçtan günümüze uzanan tarihi seyir ve bu seyir içindeki etkilenmeler, siyasi-sosyal faktörler vb. bütün unsurlar göz önüne alınarak bir kanaate varılmalıdır.

İnsanların en temel haklarından olan inançların bir takım siyasi ve ideolojik kaygılarla sömürülmemesi gerekir. Bunun için de Aleviliğin başta mensuplarına olmak üzere herkese doğru bir şekilde öğretilmesi gerekmektedir. Bunun için bilimsel yayınlar teşvik edilmeli, medyada özellikle gençlere yönelik öğretici yayınlar yapılmalıdır. Bütün bunlara ülkemizdeki demokrasi ile birlikte ilerleyen bir süreç olarak bakılmalıdır. Daha düne kadar bıçak sırtı konular olarak görülen bu meseleler bugün herkesin önünde tartışılmaktadır. Bu da yaşanan gelişimin ve değişimin örneğidir. Bize düşen ifrat ve tefrite düşmeden bilimin önderliğinde orta bir yol bulmaktır.

Bugün bir çok Avrupa ülkesinde yaşayan Alevi vatandaşlarımız, oralarda yaşayan diğer vatandaşlarımız gibi ciddi bir kültür baskısı altında yaşamaktadırlar. Özellikle yeni yetişen nesil kendi kültürel kimliğini bu baskın kültürler içinde kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bugün yurt dışında örgütlenen Alevi diasporasının bakış açısı ile Türkiye'deki bir çok Alevilerin bakışı arasında temel noktalarda farklılıklar gözükmektedir. Bu da yurt dışında Alevi kültürünün yanlış öğretilmesi ve bir sonraki kuşağa bu haliyle aktarılması dolayısı ile gelecekte bu farklı bakışın arası daha da açılacaktır. Bugün yeni yeni hissedilen bu farklılık Alevi kültürü içinde gelecekte büyük bir problem oluşturabilir.

Alevi kültürünü geleceğe aktarmada ve bu inanç ve kültüre ait değerleri uygulamada cemevleri ve Alevi dedeleri önemli bir görev üstlenmektedir. Bu sebeple bu iki kuruma gerekli özen gösterilmeli ve devlet tarafından desteklenmelidir. Bugün cemevlerinin statüsü bir sorun olarak devam etmektedir. Dedelerin eğitimi ve fonksiyonlarının da belli statülere kavuşturulması sorunu vardır. Bütün bunlar kültürün doğru algılanmasına ve gelecek kuşaklara doğru aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Zaman zaman Sünnî kesimlerle farklılıkların altı çizilerek bunu bir çatışma vesilesi gösteren iç ve dış tahrikler karşısında toplum olarak duyarlı olmak durumundayız. Esasen

Alevi kültürünün temelini teşkil eden hoşgörü felsefesi geçmişte olmuş olumsuzlukları kine dönüştürmeyecek kadar muhabbetle doludur. Aynı kader birlikteliği içinde önemli bir çok ortak değerlerin yanında insan olmanın gereği farklı bakış açılarının bulunması tabii bir durumdur. Fakat bu farklılık hiçbir zaman ayrılmaya dönüşecek değildir. Hacı Bektaş Veli'nin ifade ettiği gibi zaman “bir olma, iri olma, diri olma” vaktidir.

KAYNAKÇA:

ALEVÎ, Sırrî Rıfâî- Şeyh Ahmed BEDREDDÎN :Bektâşî Tarikatına Ait Usul Âdâb Âyinler Mecmuası H. 1284 (1867) Süleymaniye Kütüphanesi.

ATALAY, Adil Ali(1996), İmam Cafer Sadık Buyruğu, İstanbul.

BAHADIR, İbrahim: Alevi Bektaşî İnancına Göre Kadın,Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.32, Kış 2004.

EFE, Hayrunnisa(1997), “Ziya Baba'nın Hayatı”, Hacı Bektaş Veli Dergisi, 2, Ağustos.

ELÇİN, Şükrü(1986), Halk Edebiyatına Giriş, Ankara.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki(1992), Alevî Bektâşî Edebiyatı, İstanbul.

FIĞLALI, Ethem Ruhi(1991), Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik, Ankara.

GÜNAY, Umay(1986), Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara.

Hacı Bektaş Veli, Fevâid (haz. Mehmet YAMAN), Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.

NOYAN, Bedri (1987), *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara.

NOYAN, Bedri(1976), Bektaşî ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük), *I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, Bektâşîlik maddesi, C. 5.

ÖZ, Baki(1997), Bektâşîlik Nedir, İstanbul.

ÖZCAN, Hüseyin(2001), Bektâşî Âdâb ve Erkânı, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Danışman: Abdurrahman GÜZEL, Ankara.

ÖZMEN, İsmail (1995), *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara.

ÖZTÜRK, İsmail(2000), Türkiye’de Alevîliğin Geleneksel Türk El Sanatlarına Etkisi ve Alevî/Bektâşî Sanatına İlişkin Bazı Örnekler, Alevîler, C. 2, Hamburg.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri(1995), Tarihi Boyunca Bektâşîlik, İstanbul.